

Aşur Özdemir, "Kazak Edebî Dilinin Kurucusu Kazaklar'ın Klasik Şairi Abay (İbrahim) Kuranbayulu (1845-1904)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 5, Erzurum 1996, s. 189-201; Manaş Kozıbayev, "Abay ve Dönemi", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 14, Ankara 1997, s. 39-45; H. Emel Aşa, "Abay (İbrahim) Kunanbayoğlu'nun Edebî Çehresi", *TK*, sy. 428 (1998), s. 761-768 (57-64); a.mlf., "Abay, İbrahim Kunanbayoğlu", *Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, ömek fasikül, s. 13-16; S. Mukanov – K. Beysembiev, "Abay (İbrahim) Kunanbaev", *Kazak Sovet Entsiklopediyası*, Almatı 1972, I, 9-16.

İBRAHİM KALKAN

KUNBÜL

(قبل)

Ebû Ömer Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî (ö. 291/904)

**Kıraat-i seb'a imamlarından
Ebû Ma'bed İbn Kesîr'in
meşhur iki râvisinden biri.**

195 (811) yılında muhtemelen Mekke'de doğdu. Mahzûmoğulları'nın mevlâsıdır. Kunbül lakabıyla meşhur olması, "kunbül" denen ve tedavi maksadıyla siğir cinsine içirilen bir ilâcî gözleri için kullanması sebebiyledir. Mekke'de yaşayan ve Kunâbile diye anılan bir kavme mensubiyetinden dolayı bu lakapla anıldığı da ileri sürülmüştür. *el-Vâfi*'de künyesinin Ebû Amr olarak zikredilmesi herhalde bir basıkı hatasıdır. Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl el-Kavvâs'tan arz yoluyla kıraat öğrendi. İbn Kesîr'in diğer meşhur râvisi Bezzî'den de istifade etti. Yâkût el-Hamevî'nin onu kıraat-i seb'a imamlarından İbn Kesîr'in (ö. 120/738) talebesi olarak göstermesi (*Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 17) bir sehiv eseri olmalıdır. Mekkeli pek çok talebe kıraat ilminde Kunbül'den faydalandığı gibi uzak yerlerden gelerek onun derslerine katılanlar da olmuştur. *Kitâbü's-Seb'a*'nın müellifi İbn Mücâhid 278'de (891) Bağdat'tan gelip ondan bir müddet okumuş, yine Bağdat kurrâsından İbn Şenebûz iki yıl müddetle Mekke'de mücâvir olarak kalmış ve Kunbül'den kıraat dersleri almıştır. Muhammed b. İshak el-Cessâs, Muhammed b. Mûsâ ez-Zeynebî, Abdullâh b. Ömer b. Şenebûz el-Vâsıtî, Muhammed b. Abdülazîz b. Sabbâh da bu ilimde ondan istifade edenlerden bazılarıdır. Kunbül ölümünden yedi veya on yıl önce kıraat okutmayı bıraktı. İbnü'l-Münâdî, hayatının son yıllarında onun zihnî melekelerinin bozulduğunu söylediğine göre (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 453) bu dö-

nemde derslerini kesmesinin buna bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Hayatının ortalarında ancak ilim ve fazilet sahibi kimselerin tayin edildiği Mekke şurta âmirliği görevinde de bulunan Kunbül için Zehebî "şeyhu'l-mukriîn, mukriû ehlî Mekke" ifadelerini kullanmıştır. Yâkût'a göre de İbn Kesîr'in kıraati onun yoluyla yayılma şansı bulmuştur. Kıraat ilmini bizzat İbn Kesîr'den tahsil etmediği halde imamların râvilerini iki ile sınırlayarak telif edilen kıraat-i seb'a dair eserlerde (meselâ bk. Mekki b. Ebû Tâlib, s. 175-194) İbn Kesîr kıraatinin iki râvisinden biri olarak Kunbül'ün tercih edilmesi herhalde onun bu ilimdeki otoritesi, bu kıraati icradaki başarısı, bunun tabii sonucu olarak rivayetinin güvenle ve yaygın bir şekilde okunmasıyla doğru- dan ilgilidir. Kunbül'ün kıraat rivayetini İbn Kesîr'e ulaştıran sened şöyledir: Kunbül – Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl – Ebû'l-İhrîr Vehb b. Vâdih – İsmâil b. Abdullah el-Kıst – Şibl b. Abbâd ve Ma'rûf b. Müşkân – İbn Kesîr.

Muhammed b. Abdurrahman b. İsâ er-Radî es-Sûsî, *Risâle fi ihtilâti rivâyetey el-Bezzî ve Kunbül fi kırâ'ati İbn Kesîr* adıyla bir eser kaleme almıştır (yazma nüshası için bk. *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'ân, mahtûâtü'l-kırâ'ât*, II, 535).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1972, s. 92; Mekki b. Ebû Tâlib, *Kitâbü't-Tebşıra fi'l-kırâ'ati's-seb'a* (nşr. M. Gavs en-Nedvî), Bombay 1402/1982, s. 175-194; Dâni, *et-Teyssir* (nşr. O. Pretzl), İstanbul 1930, s. 3, 11; Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâzîs, *el-İknâ' fi'l-kırâ'ati's-seb'a* (nşr. Abdülmecid Katâmiş), Dimaşk 1403, I, 79-80; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 17-18; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), I, 452-453; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 291-300*, s. 232-233; Safedî, *el-Vâfi*, III, 226-227; İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 190; Fâsi, *el-'İkdü's-semîn*, II, 109-110; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 165-166; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 208; *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'ân, mahtûâtü'l-kırâ'ât* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1994, II, 535.

TAYYAR ALTIKULAÇ

KUNGRAT

**Başlangıçta bir Moğol kabilesi,
sonraları Orta Asya'da
bir Türkmen kabilesinin adı,
Orta Orda Kazan Hanlığı'nın
beş boyundan biri.**

Moğollar'da bir kabile adı olarak Kungrat, Konkirat, Konkurat, Konırat, Kungirat ve Onggirat şeklinde değişik biçimlerde geçer. Kazak tarihçisi Niğmet Mın-

jan, Kungratlar'la ilgili ilk bilgilere Çin'de Liau (Liao) ve Jin (Ch'in) hükümdarlıkları zamanında (XII. yüzyıl) yazılan belgelerde rastlandığını, Liau ve Jin hükümdarlıkları döneminde Kungratlar'ın Moğolistan ovasında yaşayan tanınmış kabilelerden biri olduğunu belirtir. Reşidüddin Fazlul-lah-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih*'inde Kungratlar'ın önceleri Çin ile Moğolistan arasındaki Utadjie adlı bir bölgede ikamet ettiklerini ve Moğollar'la sıkı bir münasebet kurduklarını, batısında Moğol, güneybatısında Tatar kabileleri, güneydoğusunda Jin hükümdarlığı ile sınırı olduğunu yazmakta; Jurluk-Mergen, Kubay-Şire ve Tusbu-Daud olmak üzere üç kabileyeye ayrıldıklarını ve içlerinden birçok emîrin ve soylu kadının çıktığını belirtmektedir. Kazak tarihçisi Tınışpayev de Moğol tarihçilerinden Sanen Sesen'in verdiği bilgilere dayanarak Kungratlar'ın Büyük Moğollar grubundan Kok Moğollar kabilesine mensup olduğundan söz eder. *Kazak Soviet Entsiklopediyası*'nda Kungratlar'ın eski Kiyat (Kıyan) kabilesinin soyundan geldiği ya da Kiyatlar'la aynı kökten olan Olhonut, Honhirat soyuna dayandığı, önceleri Moğol halkının içinde olduğu ve bu kabilenin Ergenekon'dan çıktığı yazılıdır. Kaynaklardaki bilgilere göre Kungratlar iki büyük birliğe ayrılmıştır. Bu iki birliğe Friedrich Wilhelm Radloff "altı ata göğün oğlu, altı ata göğün kuşu" gibi ad koymuştur. Kazak şecerelerinde de Kungrat kabilesi "altı ata köktenşe (kötenşe), yedi köşe göğün oğlu" diye ikiye ayrılmakta ve onlardan on üç kabilenin oluştuğu belirtilmektedir. Köktenşeden doğan altı ata Sangılı, Suyumbay, Suttimbay, Akkoşkar, Amantay, Jamantay; Köktin ulından (göğün oğlundan) doğan yedi köşe Baylar, Jandar, Orazkeldi, Karasirak, Tokbolat, Kulşiağan ve Alğı'dır. Bazı şecerelerde Kungratlar'ın yukarıda belirtilenlerin dışında Boşman, Karaköse, Jetimder ve Küyiskansız adlı kabileleri de geçmektedir. Kungratlar kendilerini bu şekilde tanıtarak asil bir kökten geldiklerini göstermek istemişlerdir. Nitekim Cengiz Han'ın annesi Ulun Eke, Kungrat kızı idi. Babası Yasukay Batır Cengiz'i anne tarafı olan Kungrat kabilesinden bir kızla evlendirmiştir. Cengiz'in bu ilk eşinden oğulları Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy doğmuştur.

Cengiz Han'ın liderliğindeki Moğol istilâsı genişlediği sırada aynı çatı altında yaşayan Kungrat kabileleri Cengiz Han'ın baskısı altında kaldılar ve başka kabilelerle birleşerek 1200 yılında Alguybulak

denen mevkide Cengiz Han ve On Han'a karşı savaş hazırlığı içine girdiler. Bu durumu kayınpederi Tay'dan öğrenen Cengiz, Onon nehrinden geçip bu kabilelerin oluşturduğu askerî birliği mağlûp etti. Bu olaydan sonra Kungratlar Cengiz Han'ın doğrudan hâkimiyeti altında kaldılar. 1201'de Kungrat kabilesi tekrar Cengiz'e karşı birlik oluşturdu. Cengiz Han ve On Han'ın askerleri bu birliği ikinci defa yenip idareleri altına aldılar. Cengiz Han'ın himayesine giren Kungratlar XIII. yüzyılda batıya düzenlenen bütün seferlere katıldılar. Bundan sonra Kungrat ulusunun bir kısmı Moğollar'la birleşerek asimile oldu, bir kısmı da batıya doğru göç ederek Orta Asya'ya gitti. Bu sonuncuları Kazak, Özbek, Karakalpak ve Kırgız halklarıyla karıştı. Daha sonra Moğol istilâsı sırasında Kungrat adı göç ve seferler dolayısıyla batıya doğru taşındı. Böylece Kungrat, Aral denizinin güneyindeki Özbek ve Karakalpaklar arasında bir kabile ismi olarak belirdi. Kazak halkına dahil olan Kungratlar, Orta Orda Kazak Hanlığı'nın beş boyundan birini teşkil etti. Kazaklar arasındaki Kungratlar, 1917 Bolşevik İhtilâli'ne kadar Kazakistan'ın güneyinde hayvancılıkla meşgul oldular. Kışları güneyde, yazları kuzey bölgesindeki Korğalın gölü arasında gidip geliyorlardı.

Şeybânî Han'la beraber Mâverâünnehir bölgesine göç eden Kungratlar Hîve Hanlığı'nın temelini oluşturdu. 1360 yılında Kungrat asıllı Hüseyin Sofi Hârizm'i zaptetti. Hîve'nin 1371'de Timur'un eline geçmesi sırasında öldü ve yerine kardeşi Yûsuf Sofi geçti. O da Timur'la giriştiği mücadelede hayatını kaybetti. 1420'de Kungratlar Volga'nın aşağı bölgelerine indiler. Burada Kungrat Başbuğu Haydar Mirza önce Ulu Muhammed'i destekledi; ardından Kiçi Muhammed'in tarafına geçti. Haydar Mirza'nın Kungratlar'dan oluşan üç tümen (30.000) adamı vardı; Toktamış'ın torunu Seyyid Ahmed onun desteğiyle Kırım'a hâkim oldu. Haydar Mirza'nın ölümü üzerine Kungratlar'ın büyük bir kısmı Volga yakınlarına gelip buradan da muhtemelen Özbek Hanı Ebülhayr'ın yanına gittiler. Bugünkü Kırım Kungratları 1449'dan sonra burada kalan Kungratlar'ın torunlarıdır. Kungratlar, Deştikıpçak'ta sol kanat olarak Temir ailesine karşı savaşta Ebülhayr Han'ı desteklediler.

Tınışpayev, *Şeybânînâme*'nin yazarı Muhammed Sâlih'e dayanarak verdiği bilgide, Muhammed Şeybânî'nin Türkis-

tan'ı fethettiği sırada yanında çok sayıda Kungratlı olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi, Kungratlar'ın Buhara'nın kuzeybatı alanlarına kadar uzandığını gösterir. Ebûlgazi'nin kaydettiğine göre 1533'te Kungrat batırlarından Hafız ve Kuntuar, Hârizm üzerine bir sefer düzenlediler ve tuzağa düşürülüp Hârizmli Dinmuhammed tarafından öldürüldüler. 1690 yıllarında Kungrat asıllı Muhammed Bey Atalık Belh'i idare ediyordu.

1702 yılında Suban Kulı Han'ın ölümünün ardından Buhara'da iki grup oluştu. İlki, yukarıda adı geçen Muhammed Bey'in liderliğindeki Kungrat grubu, diğeri ise başında Muhammed Rahim Bey'in (Meraim) bulunduğu Mangıt grubudur. İki grup arasındaki mücadelede zaferi Mangıtlar kazandı. Muhammed Rahim tarafından yenilgiye uğratılan Kungratlar Doğu Buhara, Ürgenç ve Sirderya Kırgızları'nın yanına göç ettiler. Daha sonra Kungratlar'ın bir kısmı aşağı Hârizm'de, Karakalpak bölgesinde, müstakil Aral hükümetini kurarak yaşadılar. Aral ve Karakalpak bölgesindeki Kungratlar çok defa Küçük Orda Kazak hanlarını metbû tanıdılar. 1741'de Nâdir Şah'ın Hârizm'den gitmesini fırsat bilerek Küçük Orda Kazak Hanı Ebülhayr'ın oğlu Nûr Ali'yi davet ederek kendilerine han yapmışlardı.

XVIII. yüzyılda Özbek Kungratları Hîve Hanlığı'nda ön plana çıktılar. Bu dönemde Hîve Hanlığı'nda gerçek yönetim "inak" adı verilen Kungrat askerî kumandanlarının elindeydi. 1763'te Hârizm Hanı Tîmur-Gazi Han'ın öldürülmesinden sonra Mangıt, Kıpçak ve Kungrat boyları arasında saltanat kavgası başladı ve Mangıt boyu hâkimiyetini Kungratlar'a bırakmak zorunda kaldı. Böylece yeni Hîve-Kungrat Devleti'nin temeli atılmış oldu (1763). Bu olayla Mangıt hânedanının devri kapanarak Kungrat hânedanı devri başladı. Muhammed Emin İnâk'ın (1770-1791) önderliğindeki Kungrat boyu yönetimi ele geçirdi. XIX. yüzyılın başlarında ise inaklar Hîve'de han unvanını aldılar. Muhammed Emin İnâk'ın oğlu İvaz (Avaz) Beg han oldu (1791-1804). Ardından İvaz'ın oğlu İltüzer İnâk, Ürgenç'te 1804 yılında kendini han ilân etti. İltüzer'den sonra yerine kardeşi Muhammed Rahim Han geçti (1806-1825). Onun döneminde kabileler arasında birlik teşkil edildi. Mahallî beylerin iktidarı kısıtlandı, sikke kesilmeye başlandı, vergiler bir düzene sokuldu, mimari gelişti. İvaz Han'ın ardından Kun-

grat hânedanından on bir han gelmiş olup bunlardan üçü Rusya hâkimiyeti altında hüküm sürdü. Bu hânedan 1873'e kadar kendi başına, 1873'ten 1920'ye kadar Ruslar'ın hâkimiyeti altında Hârizm'de idareyi elinde tuttu.

Kungrat kabile ismi Amuderya deltasında bir yerleşim yerine de verildi. Bu bölge Hoca-ili ve Aral gölü kıyıları arasındaki bir yol üzerindedir. Bağımsız bir beylik şeklinde olan bölgenin merkezi XVIII. yüzyıldan 1811'e kadar Kungrat olmuştur. Bu bölge, Ruslar'ın General Kaufmann kumandasında Hîve'ye karşı yaptıkları 1873 operasyonunda önemli bir stratejik konuma sahipti. Ayrıca Aral gölünden gelen deniz kuvvetleri ve Orenburg ile Mangışlak'tan gelen kara kuvvetleri için bir toplanma merkezi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Reşidüddin, *Sbornik Letopisey : Djami'at-tavarih* (trc. O. I. Smirnova), Moskova - Leningrad 1952, I, 160-166; Ebû'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk* (nşr. P. I. Desmaisons), Petersburg 1871, I, 51-57, 67, 78, 227; M. Tınışpayev, *Materiali K İstorii Kirgiz Kazakskogo Naroda*, Taşkent 1925, s. 18-19; Hüseyin Namık, *Türk Dünyası*, İstanbul 1932, s. 50, 96, 101; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1947, s. 241, 246; Ali Suavî, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması* (haz. M. Abdülhalûk Çay), İstanbul 1977, s. 85-89; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 40, 147, 201-202, 204-205, 232; Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, İstanbul 1988, s. 33; Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875)*, İstanbul 1990, s. 2, 94; Nadir Devlet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Ek Cilt, İstanbul 1993, s. 298-299; Niğmet Minjan, *Kazaktın Kısaça Tarihi*, Almatı 1994, s. 175-178; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 24, 29; Orhan Doğan, *Ebu'l-Hayr Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri: 1718-1748* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 162-167; C. E. Bosworth, "Kungrat", *El²* (İng.), V, 391-392; "Kungrat", *BSE*, XLVI, 133-134; "Kungrat", *Kazak Soviet Entsiklopediyası*, Almatı 1975, VI, 601; "Hıua Handığı", a.e., Almatı 1978, XII, 33-34.

ORHAN DOĞAN

KÚNOS, Ignác
(1862-1945)

Türk dil bilimi
ve halk edebiyatı uzmanı.

22 Eylül 1862'de Macaristan'da Debrecen'in Hajdusámson kasabasında doğdu. Liseyi Debrecen'de bitirdikten sonra Budapeşte Pázmány Peter Üniversitesi'nde